

ВЕДЕННЯ КНИГ РЕЄСТРАЦІЇ АКТИВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СТАНУ В ПЕРШІ РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Метричні книги ще задовго до ХХ століття містили сукупність актів як церковної, так і громадянської реєстрації. За наявності законодавчо закріпленого розуміння терміна “акт” як документ, що засвідчував належність до того чи іншого стану, вони були загальними актами для всіх суспільних верств, оскільки фіксували такі всестанові події, як народження, шлюб і смерть [1.-С.1524]. Д.М. Антонов, І.О. Антонова відзначають, що “метрики несли елемент зрівнювання станів, адже вони стали першим і довгий час залишалися єдиним всестановим джерелом” [2.-С.24].

Перехід до досконалішого тлумачення терміна “акт” відбувся наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, коли здійснювалося ширше його пояснення як факту й дії. Це, у свою чергу, позначалося на розвитку сучасної системи реєстрації актів громадянського стану, де поняття “запис актів громадянського стану” містить термін “акт” у розумінні дії, а відповідні документи, якими це фіксується, називаються “книгами реєстрації актів громадянського стану” [3.-С.57].

Дослідники дореволюційної практики документування станової належності особи й ведення метричних книг відзначають значення метричних книг для забезпечення державно-фіскальних, а також приватно-станових прав окремих осіб, що визначило певне оформлення, структуру і зміст метричних книг [4.-С.83].

Так на підставі російського законодавства здійснювалася реєстрація чотирьох актів громадянського стану: шлюбу, народження, смерті та розірвання шлюбу. В одній із найбільших метричних книг – книзі реєстрації актових записів містилася інформація про тих, хто народився: дата народження і хрещення, статус, ім’я, по батькові тощо (див. табл. 1) [5.-Ф.П.706.-Оп.2.-Спр.7.-Арк.3].

Таблиця 1

Книга реєстрації актових записів про народження в м. Полтаві за 1918 рік (фрагмент)

Счет родившихся		Месяц и день		Имена родившихся	Звание, имя, отчество и фамилия родителей и какого вероисповедания	Звание, имя, отчество и фамилия восприемников	Кто совершал таинство крещения
Муж. пол	Жен. пол	Рожде- ние	Креще- ние				
73		2 октября	3 октября	Андрей в честь Св. Андрея Первозванного	Козак Христофор Осадоров Курило и законная его жена Марина Григорьевна, обое православные. Свидетель(ли)	Козак Антип Еласеевич Коваленко и Осодосия Григорьевна Лысенко	Священник (подпись)
	41	4 октября	4 октября	Мария	Крестьянин Андрей Еразмович Матвиенко и законная его жена Ольга Леонтьевна. Оба православные. Свидель(ли)	Крестьянин Карп Алексеевич Щур и Марта Григорьевна	Священник (подпись)

У книзі реєстрації актових записів про укладання шлюбу повідомлялося про наречених, дату реєстрації їхнього шлюбу, статус, ім’я, по батькові, прізвище, вік тощо (див. табл. 2) [5.-Ф.П.-706.-Оп.2.-Спр.7.-Арк.48].

Таблиця 2

**Книга реєстрації актових записів про одруження
в м. Полтаві за 1918 рік (фрагмент)**

Счет браков	Месяц и день	Звание, имя, отчество, фамилия и вероисповедание жениха и которым браком	Дата жениха	Звание, имя, отчество, фамилия и вероисповедание невесты и которым браком	Дата невесты	Кто совершал таинство	Кто были поруч ителя ми
25	14 февраля	Крестьянин Яков Алексеевич Щур. Православный. 1 брак	21	Козачка Павлина Трофимовна Красавская, православная. 1 брак	19	Святейший (подпись)	
28	16 февраля	Козак Сергей Павлович Христюк, православный. 1 брак	28	Козачка Прасковья Григорьевна Павленко, православная. 1 брак	20	Святейший (подпись)	

Про померлих того чи іншого повіту йшлося у Книзі реєстрації актових записів про смерть. Тут зазначалася стать померлого, дата смерті, а також “кто исповедовал и преобщал”, “совершал погребение” та місце поховання (див. табл. 3) [5.-Ф.П.7706.-Оп.2.-Спр.7.-Арк.79].

Таблиця 3

**Книга реєстрації актових записів про смерть
в м. Полтаві за 1918 рік (фрагмент)**

Счет умерших		Месяц и день		Звание, имя, отчество и фамилия умершего	Дата умершего		От чего умер	Кто исповедовал и преобщал	Кто совершал погребение и где погребен
Муж.	Жен.	Смерти	Погребения		Муж.	Жен.			

Забігаючи наперед, зазначимо, що з 1 червня 1919 року поховальні релігійні обряди згідно з декретом “Про кладовища і похорони” були передані Раднаркому УСРР, відповідно до якого, записи до метричних книг здійснювалися в тому самому вигляді, але жодне поховання не могло бути допущене управлінням кладовища без наявності документа, виданого місцевим підвідділом записів актів громадянського стану, що засвідчував реєстрацію в ньому факту смерті даної особи.

Після скликання Всеросійського Церковного собору в серпні 1917 року, коли стрімко руйнувалася традиційна релігійно-політична система Росії, записи про розірвання шлюбу стали новим перетворенням. Декретом “Про розірвання шлюбу” ліквідували розлучення за релігійним обрядом. Дана постанова була прийнята на засіданні ВЦВК РСФРР та опублікована за підписами В.І. Леніна та Я.М. Свердлову 18 грудня 1917 року.

Отже, революційне відокремлення церкви від держави передувало скасуванню всіх станових, релігійних, майнових обмежень як укладання шлюбу, так і в його розірванні. Натомість із 1918 року в книзі реєстрації актових записів про розірвання шлюбу знаходимо вказівки на місце проживання розлученого подружжя, виклик їх до загсу через місцеву газету, якщо така мала місце в населеному пункті тощо (див. табл. 4) [8.-С.108].

Таблица 4.

**Книга реєстрації актових записів про розірвання шлюбу посаду
Крюків Кременчуцького повіту Полтавської губернії
за 1920–1921 рр. (фрагмент)**

№ записи	Месяц и число постановления о разводе	Название суда, вынесшего постановление, и № постановления	Имена, фамилия и род занятий разводящихся	Место жительства разводящихся	Возраст (год, месяц и число) разводящихся	Семейное положение, предшествовавшие расторжению браку	Число детей, происшедших от расторженного брака	Особые примечания

Як бачимо, метричні книги за своєю кількістю зареєстрованих актів громадянського стану відбивали всю кількість фактичних подій: народжень, шлюбів, смертей, розлучень. На їхній останній сторінці розміщувався остаточний напис про кількість зареєстрованих осіб і аркушів.

Проте такий акт громадянського стану, як укладання шлюбу, супроводжувався не тільки записом до метричних книг, а і збиранням попередніх відомостей про нареченого і наречену в “обыскные” книги. Вони мали віддрукований зміст і пропущені місця для заповнення даних від руки. На кожній сторінці була назва “обыск брачный” і порядковий номер, що засвідчував фактичну кількість бажаючих взяти шлюб. Нижче записувалися відомості про наречених: ім’я, по батькові, прізвище, становище у промислі, віросповідання, вік, сімейний стан перед шлюбом тощо. Обов’язково вказувалося, чи є згода батьків на даний процес, і визначалася його попередня дата й місце проведення. Уся інформація містилася на двох листках і в кінці закріплювалася підписами нареченого, нареченої та священника [5.-Ф.П.706.-Оп.2.-Спр.5.-Арк.144].

Таким чином, суспільним, церковним і державним інтересам до початку XX століття слугували не тільки метричні книги, а й “обыскные” книги (“обыски брачные”). Вони давали детальнішу і змістовну інформацію про наречених. Але за часів радянської влади почали створюватися установи загсу, у результаті чого потреба у веденні “обыскных” книг відпала.

Характерним є те, що у перші роки радянської влади, як і за царських часів, теж відбувалася реєстрація чотирьох типів актів громадянського стану: шлюбу, народження, розлучення та смерті. Реєстрацією займалися органи радянської влади відповідно до правил, закріплених декретами Раднаркому УСРР “Про громадянський шлюб і про ведення книг актів громадянського стану” та “Про розлучення” від 17 лютого 1919 року, опублікованих за підписами голови Раднаркому УСРР Х. Раковського, наркома юстиції УСРР О. Хмельницького та керуючого справами уряду М. Грановського 20 лютого того ж року [10.-С.37].

Доки центральними відомствами Наркомату внутрішніх справ УСРР запроваджувалися нові форми бланків, книг реєстрації актів громадянського стану із зразками їхнього заповнення, місцеві підвідділи загсу робили записи шлюбу, народження, розлучення, смерті у старих, переважно православних метричних книгах, змінюючи їхню розмітку, назви деяких колонок. (Див. табл. 5) [5.-Ф.П.9126.-Оп.1.-Спр.3.-Арк.36].

Таблица 5

**Книга реєстрації актових записів про одруження
в м. Полтаві за 1920 рік (фрагмент)**

№ записи	№ записи в месном п/архиве и число заключения брака	Имя, отчество, фамилия и род занятия жениха и невесты	Местожительство и адрес жениха и невесты	Год, месяц и число рождения жениха и невесты	Семейное положение жениха и невесты	Фамилия, которой брачующиеся желают именовать	Особое примечание
16	16 14 января	Карп Григорьевич Продайко. Переписчик в отделе снабжения. Фекла Макаровна Дмитрук. Домохозяйка	Стретенская ул. № 19, адрес невесты тот же	Жениху 28 лет. Невесте 30 лет	Жених вступает в первый брак. Невеста во второй	Продайко	Брак Ф.М. Дмитрук с первым мужем Д. Коначовичем расторгнут постановлением полт. Месным подотделом гражд. состояния

Як бачимо на прикладі запису Полтавського губернського підвідділу загс, переплєтених у “реєстр шлюбів” і датованих 1920 роком, відміток про виконання релігійних обрядів, віросповідання й сімейний стан уже немає. Натомість почали приписувати громадянство і знання мов. Наприклад: “Нухим Бенционович Лондон, конторщик южнорусского химического завода в г. Киеве. Еврей. Родной язык русский. Читает и пишет на русском и на еврейском” [5.-Ф.П.9126.-Оп.1.-Спр.4.-Арк.36].

У різних регіонах України під час організації установ загсу з кінця 1919 р. зазначалося, що це відбувається тут вдруге. Із березня по червень 1919 року тривав короткий перший період “громадянської реєстрації”. Але у результаті “Денікінської навали” були втрачені книги і діловодство підвідділів загсу, а це означає, що відсутні і всі дані для оцінки їх діяльності.

Слабким місцем у роботі окружних підвідділів загсу тоді були архіви метричних книг, вилучені з архівів “духовної” консисторії. “Викинуті волею обставин, головним чином через нехватку приміщень зі своїх старих сховищ, – йшлося у звіті Харківського окружного підвідділу загсу за період з 12 грудня 1919 року по 25 квітня 1920 року, – вони часто звалені в безладі і багато ще сили і засобів належало докласти, щоби зробити їх працездатними”. “А архіви ці дуже необхідні для роботи, – як далі стверджували автори вказаного звіту, – вони потрібні і при складенні мобілізаційних списків, і для видачі довідок про вік дітей, які вступають до школи, і для отримання документів, що засвідчували б вік осіб, що потребують соціального забезпечення і членів їхніх сімей (для визначення складу працездатності останніх), і для надання відомостей народному суду, що постійно звертається за архівними довідками до окружного підвідділу” [13.-С.1].

У результаті ліквідаційним відділом у справах відокремлення церкви від держави в 1921 році було запроваджено форму звітності про метричні книги у вигляді заяв, що складалися з 4-х питань і розповсюджувалися серед монастирів, храмів тощо. Як приклад наведемо фрагмент такої заяви:

- “1. С какого года имеются в церковном архиве церковные метрические книги?
2. Имеются ли в церковном архиве так называемые “брачные обыски”?
3. Имеются ли в церковном архиве так называемые черновые метрические книги, если да – с какого года?
4. Какие бумаги, дела и т.п. имеются вообще в архиве помимо книг?” [14.-С.11].

Обов’язковою умовою було заповнення таких заяв і надіслання їх у місцевий совдеп, але не пізніше ніж через два тижні з моменту отримання. Якщо ж відповідь вчасно не надсилалася або зміст заяви не містив у собі повної інформації, це загрожувало керівникам певних установ арештом. Зазначимо, що результатом такого запровадження в Росії та Україні став наказ негайної здачі відповідних книг записів до місцевих підвідділів записів актів громадянського стану [14.-С.12].

Задекларована принципова відмова радянської влади від дореволюційної практики ведення метричних книг значною мірою зумовила проголошення основного правила про безоплатність записів громадянського стану, але не стала на заваді встановленню зборів за видачу документів на основі цих записів – копій, виписок про народження і смерть, довідок чи свідоцтв і посвідчень, що прирівнювалися до виписок. Вони, як і оригінали, згідно з постановою ВУЦВК УСРР від 5 квітня 1922 року під назвою “Статус про Державний гербовий збір”, починаючи з 1 квітня цього року підлягали звичайному гербовому збору в 60 копійок в довоєнних карбованцях [10.-С.272-276].

Разом із гербовим збором і сумами на витрати за публікації та за видачу витягів і довідок із метричних і реєстраційних книг стягувався місцевий збір. Його ставки, визначені в УСРР постановою ВУЦВК і Раднаркому від 17 січня 1923 року “Про встановлення місцевого збору за видачу виписок і довідок з реєстраційних книг” у розмірі, не вищому за 15-разову суму належного гербового збору, були зменшені постановою ВУЦВК і Раднаркому від 6 лютого цього року і становили не більше 2 карбованців золотом [10.-С.52,93-94]. Ці факти свідчать про те, що так чи інакше регламентація записів актів громадянського стану об’єктивно була включена до системи соціально-економічних відносин, що складалися у республіках СРСР в умовах непу.

З 1924 року книги реєстрації актових записів про одруження кардинально змінили свою форму. Якщо до цього часу вони відображали те саме, що й церковні метричні книги, то тепер їхній зміст набував нового значення. [Див. Табл. 6] [5.-Ф.П.9126.-Оп.1.-Спр.26.-Арх.38].

Таблиця 6.

Книга реєстрації актових записів про одруження в м. Полтаві за 1924 рік (фрагмент)

У.С.Р.Р. Установа ЗАГС № Книга №
Народний комісаріат Запис про шлюб № за 19____
Внутрішніх справ
1. Час складання шлюбу: "____" дня _____ місяця 19____ року

Відомості про молодих	Про молодого	Про молоду
2. Прізвище, ім'я, по батькові 3. Вік (рік, місяць, день народження або років від народження) 4. Місце проживання (округа, район і село або місто, вулиця, № будинку) 5. Сімейний стан перед шлюбом 6. Котрий раз бере шлюб. 7. Національність 8. Головне заняття 9. Становище в промислі (робітник, службовець, хазяїн) 10. Грамотність 11. Прізвище, котре надалі матиме		

Назви й №№ документів _____ книжка полтавського Губвійськомату від 18/У.23р № 509 та свідоцтво Полтавської Губміліції від 2/ІІІ.24р. № 1781/392

Підписка молодих. Підписами своїми стверджуємо, що одружуємось по добрій волі і що передбачених законом перешкод до шлюбу нема.

Підпис молодого _____ Зав. загсом _____
Підпис молодої _____ Зав. загсом _____

Змін зазнали і книги реєстрації актових записів про народження, розлучення та смерть. У їхній основі тепер лежала інформація не тільки про соціальний стан кожної особи, а й про всестанові події в цілому. Слід зазначити, що збирання таких відомостей, як становище у промислі, грамотність, національність тощо, дозволяли керівництву країни контролювати ситуацію порядку в шлюбно-сімейних відносинах і допомагати в подальшому впроваджувати нові форми законності.

З початку 1920-х років з'являються і стають звичними книги реєстрації актових записів про зміну прізвища й імені. Таке нововведення стосувалося не тільки дорослого населення, а й дітей, які за згодою батьків з різних приводів (наприклад з приводу "октябрин") змінювали прізвище та ім'я.

Усе сказане дає змогу зробити висновок, що до революційних подій 1917 року метричні книги були загальними для всіх верств актами. Зміни відбулися, коли Декретом "Про громадянський шлюб, про дітей і про ведення книг актів стану" та Декретом "Про розірвання шлюбу" в 1917 році ліквідували шлюб і розлучення за релігійним обрядом. Відтоді почала розвиватися нова система – реєстрації актів громадянського стану. У документах, що мали назву "книги реєстрації актів громадянського стану", містилася інформація про шлюб, народження, смерть, розлучення. Таке завдання ставилося перед Центральним відділом записів актів громадянського стану, а згодом – перед відділами управління виконавчих комітетів рад.

У перші роки радянської влади реєстрація актів громадянського стану не відбивала всієї кількості фактичних подій, однак вона вперше стала джерелом всестанової інформації, контролю й аналізу для нового уряду.

Джерела та література

1. Акти громадянського стану. Метричні книги // Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка; Ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк, 1955. – Т. 1.
2. Антонов Д.Н., Антонова И.А. Метрические книги: время собирать камни // Отечественные архивы. – 1996. – № 4.

3. Елпатьевский А.В. К истории документирования актов гражданского состояния в России и СССР (с XVII века по настоящее время) // Актовое источниковедение. – М., 1979.
4. Коньков А. Законодательство Российской империи о составлении и оформлении метрических книг // Государство и право. – 2000. – № 11.
5. Державний архів Полтавської області.
6. Лаврик Г.В. Правове забезпечення реєстрації актів громадянського стану в Радянській Україні в 1919–1921 роках та її антирелігійна спрямованість // Держава і право: Зб. наук. праць: Юридичні і політичні науки. – К., 2003. – Вип. 22.
7. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. – Харьков, 1919. – № 3.
8. Материалы Предсоборного присутствия. Специальное приложение: Религиозное положение в России конца XIX–XX века // Русская мысль. – 1995. – 31 августа – 6 сентября. – № 4090.
9. Сборник циркуляров Н.К.Ю. по ликвидационному отделу и отчетов Ликвидационного отдела (по отделению церкви от государства). – Харьков, 1921. – Вип. 3.

Summary

The subject matter of the article is the civil registration system development in the first years of Soviet power. The documents under consideration contained information about marriage, birth, divorce, death. Thank to them the new registration system for the first time became a source of information, control and analysis of the civil being for the Soviet government.

Т.В. Винарчук

РЕЗУЛЬТАТИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ УКРАЇНЦІВ ПОЧАТКУ XX ст.: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД І РЕТРОСПЕКТИВА

З розпадом Радянського Союзу зникли методологічні та ідеологічні обмеження досліджень історії України, що спричинило зростання кількості наукових розробок з проблем українського державотворення. Сучасні дослідники намагаються не тільки створити неупереджену об'єктивну національну історію, дослідити маловивчені наукові проблеми, а також концептуально переосмислити українські історичні процеси.

За відносно короткий період українські історики провели величезну за обсягом науково-пошукову роботу. Проте вивченню й аналізу поглядів на результати національно-визвольної боротьби українців на початку XX ст. науковці приділили поки що мало уваги. Вважаємо за необхідне виправити цей недолік, і в представлений статті пропонуємо стислий огляд характеристики державотворчих процесів періоду Української революції, яку давали активні діячі (як правило, вони були науковцями) та історики незалежної України.

Для всіх спогадів характерні деякі спільні риси, зокрема вони, як і всі інші джерела приватного походження, пройняті суб'єктивними оцінками подій, бажанням виправдати себе та своїх однопартійців. Переважна більшість авторів-сучасників прямо не писали про поразку або перемогу Української революції. В аналізі подій та наслідків визвольної боротьби вони писали про прорахунки, помилки та невдачі лідерів Центральної Ради, які пояснювали неготовністю українців до відродження державності або їхньою національною незрілістю. Навіть після подій, які довели нежиттєздатність і хибність політичних концепцій, лідери українського державотворення продовжували звинувачувати у невдалому завершенні державотворення низьку національну свідомість населення, неповну соціальну структуру українців, несприятливі зовнішньополітичні умови, нестачу матеріальних і фінансових ресурсів, розкол національних сил, брак досвідченої в політичній й адміністративній діяльності еліти.

Повалення національної влади стало тяжким ударом для активних діячів відродження української державності. Багато з них так і не знайшли сил відверто написати про поразку, наводячи аргументи. Наприклад, навіть після проголошення незалежності УНР чимало писалося про переваги федералізму та непотрібність самостійності, важливість перемоги соціалізму, фатально несприятливі зовнішньополітичні і внутрішні обставини для відродження державності України. У роздумах учасників тих подій над результатами Української революції концепція неповноцінності